

Gábor BOLONYAI | ARISTOTEL O STAVČNIH TIPIH IN OBLIKAH GOVORA

Izvleček

Kot se vidi iz 4. poglavja *Hermenevtike*, spada analiza neizjavljalnih stavkov, kot so želje, zapovedi itd., v retoriko in poetiko. Toda obdelani niso niti v *Retoriki* niti v *Poetiki*, kjer je v 20. poglavju njihova obravnava izrecno izločena iz pesniške umetnosti in premeščena v večino uprizarjanja ali predvajanja. Ta članek daje za opisano diskrepanco razlago, ki temelji na Aristotelovi zavrnitvi Protagorove kritike Homerja.

Abstract

According to the *Hermeneutics*, Ch. 4, the analysis of non-assertoric sentences such as wishes, commands, etc. belongs to rhetoric or poetics. They are, however, examined neither in the *Rhetoric*, nor in the *Poetics*, where (Ch. 20) their treatment is explicitly excluded from the art of poetry and referred to that of delivery or performance. The paper gives an explanation for this discrepancy, based on an interpretation of Aristotle's rejection of Protagoras' criticism of Homer.

V svojih delih o logiki daje Aristotel obsežno analizo načina, na katerega je moč tvoriti logično veljavne stavke, t. j. propozicije, in kako iz teh propozicij dobiti pravilne zaključke. Ker je silogistično sklepanje sestavljeno iz najmanj treh stavkov: dveh premis in sklepa, lahko njegovo analizo pač razumemo tudi kot posebno vrsto analize besedila. Toda Aristotelu seveda ne gre za jezikovno, temveč za logično kohezijo med stavki, čeprav večkrat pojasni, da je sklepanje odvisno od določenih stavčnih tipov in je povezano z njimi. V pričujoči razpravi se bomo ukvarjali samo s tistimi stavki, ki ne morejo biti del silogističnega dokaza, in s tistimi besedili, katerih namen se ločuje od čistega racionalnega razmišljanja. Osredotočili se bomo na določene -eksplicitne in implicitne - jezikoslovne pojme, ki so podlaga za Aristotelovo analizo tovrstnih pojavov. Še posebno se bomo ukvarjali z njegovim opisom in semantično analizo neizjavljalnih stavkov.

Aristotel prvič omenja neizjavljalne stavke v četrtem poglavju *Hermenevtike*. Preden se posveti logični analizi stavkov, vpelje razliko med stavki, ki so primerni, in stavki, ki niso primerni za logično preverjanje. Merilo za razlikovanje je, ali morejo biti resnični ali neresnični. Pritrjevanje in zanikanje to zmožnost imata, medtem ko drugi stavčni tipi imajo pomen, vendar ne morejo biti niti resnični niti neresnični. Da bi to osvetlil, da za zgled željo, nazadnje pa ugotovi, da spada analiza tovrstnih stavkov v drugo raziskavo, namreč retoriko ali poetiko: ἔστι δὲ λόγος ἄπας μὲν σημαντικός, οὐχ

ὡς ὄργανον δέ, ἀλλ' ὥσπερ εἴρηται κατὰ συνθήκην· ἀποφαντικός δὲ οὐ πᾶς, ἀλλ' ἐν ᾧ τὸ ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι ὑπάρχει· οὐκ ἐν ἅπασιν δὲ ὑπάρχει, οἷον ἢ εὐχὴ λόγος μὲν, ἀλλ' οὐτ' ἀληθῆς οὔτε ψευδῆς. οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἀφείσθωσαν, – ῥητορικῆς γὰρ ἢ ποιητικῆς οἰκειότερα ἢ σκέψις, – ὁ δὲ ἀποφαντικός τῆς νῦν θεωρίας.¹

Nekoliko ohlapen način izražanja (ῥητορικῆς γὰρ ἢ ποιητικῆς οἰκειότερα ἢ σκέψις) bi lahko pomenil ali, da je Aristotel napotil bralca na svoji deli z naslovom *Retorika* in *Poetika*, ali, da na splošno definira mesto za raziskavo stavkov, ki se jih ne da analizirati v logičnem okviru. Vsekakor je sam izvedel tovrstne raziskave in obstaja soglasje o tem, da so bile zapisane, potem ko je končal *Hermeneutiko*. Samo od sebe se torej zastavlja vprašanje: kako mu je v teh spisih uspelo raziskati neizjavljalne stavke?

Bralec, ki vzame ti deli v roke v upanju, da bo dobil odgovor na to vprašanje, bo pravzaprav razočaran. Tovrstna analiza, ki bi se osredotočala na neizjavljalne stavke, v obeh delih manjka. V *Retoriki* ne najdemo niti izraza λόγος οὐκ ἀποφαντικός niti kakšnega soznačnega izraza. Kjer se vendarle obravnavajo pojavi, ki jih lahko razumeli kot neizjavljalne stavke, npr. vprašanja, se jih ne obravnava kot poseben stavčni tip. Z drugimi besedami, zdi se, da je Aristotel popolnoma pozabil svojo pripombo v *Hermeneutiki*, ali pa si je iz kakšnega razloga premislil.

V *Poetiki* je drugače. Tu, preden se posveti četrti prvini tragedije, dikciji (λέξις), izrecno izključi njihovo obravnavo iz poetike in jo pripiše uprizoritvi ali govorni izvedbi (ἀποκριτικῆς): τῶν δὲ περὶ τὴν λέξιν ἐν μὲν ἐστὶν εἶδος θεωρίας τὰ σχήματα τῆς λέξεως, ἃ ἐστὶν εἰδέναι τῆς ὑποκριτικῆς καὶ τοῦ τὴν τοιαύτην ἔχοντος ἀρχιτεκτονικῆν, οἷον τί ἐντολὴ καὶ τί εὐχὴ καὶ διήγησις καὶ ἀπειλή καὶ ἐρώτησις καὶ ἀπόκρισις καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον.²

Kam potemtaka spadajo neizjavljalni stavki? V umetnost pesništva ali govorne izvedbe. Ali pa ni nobenega dejanskega nasprotja med izjavama, ker sta zgolj narejeni z dveh različnih vidikov in se ju torej da spraviti med sabo. Najprej bi lahko trdili, da celo splošni izraz ni isti kot v *Hermeneutiki*: tukaj se ne imenujejo λόγοι οὐκ ἀποφαντικοί (neizjavljalni stavki), temveč σχήματα τῆς λέξεως (oblike govora). K temu vprašanju različnega izrazja se bomo še vrnili. Zaenkrat bodi dovolj ugotovitev, da večina komentatorjev *Poetike* ne povezuje teh dveh odlomkov, če pa jih že, med njima navadno

¹ »Vsak stavek ima pomen /.../ vendar ni vsak trditev, temveč samo tisti, ki je lahko resničen ali neresničen. To ne velja za vsak stavek, npr. želja je stavek, a ni niti resničen niti neresničen. Druge torej pustimo – taka raziskava spada v retoriko ali poetiko –, predmet tukajšnje raziskave je izjavljanje.« (*De interpretatione* 16b33–17a7).

² »Glede dikcije pa velja tole: eno področje zajema razne stavčne oblike, torej vprašanja, kakšna je razlika med ukazom, prošnjo, pripovedjo, grožnjo, vprašanjem, odgovorom in podobno. To področje mora obvladati bolj igravec in pa kdor se sistematsko ukvarja s proučevanjem igralske umetnosti. (*Poetika* 1456b8–13. prev. Kajetan Gantar).

ne vidijo nobene napetosti. Vahlen zgolj ugotavlja, da so »oblike govora« identične s stavki, omenjenimi v Hermenevtiki.³ Bywater,⁴ Gudeman,⁵ Lucas⁶ and Janko⁷ sicer pojasnjujejo, s kakšnim razlogom Aristotel tukaj prenaša razpravo o oblikah govora na področje govorne izvedbe, toda niso pozorni na dejstvo, da taka odločitev ni konsistentna z njegovo prejšnjo sodobo o tem vprašanju. Halliwell v svojem eseju pripominja: "that *Poet.* ch. 19, 56b 8-19 is discrepant with *Int.* 17a 5f", vendar ne skuša pojasniti tega razkoraka.⁸ Zdi se, da sta edini izjemi Dupont-Roc in Lallot, ki tega nista samo opazila, ampak skušata razložiti tako, da opozarjata na šibkost v Aristotelovem stališču.⁹

Tudi v komentarjih *Hermenevtike* temu problemu ni posvečeno prav veliko prostora. Stari, ki so jih napisali Amonij, Stephanus, Boetij in neki anonimni avtor, izpostavljajo nekaj možnih razlogov, zaradi katerih bi lahko neizjavljalni stavki spadali v retoriko in poetiko, a se očitno ne zavedajo, da je Aristotelovo stališče v *Poetiki* drugačno.¹⁰

Izmed sodobnih avtorjev je odlomek natančno preiskal Maier v članku, napisanem leta 1900, a mu je šlo edino za to odstranitev nasprotja, in sicer tako, da bi dokazal, da govori Aristotel o nekakšni retoriki in poetiki *na splošno* in ne posebej o *svojih* delih - kot da bi bil to odgovor na vprašanje, zakaj se neizjavljalni stavki tam ne obravnavajo!¹¹ V najnovejšem komentarju Weideman samo navaja Maierja, a odlomka v *Hemenevtiki* ne zoperstavi odlomku v

³ J. Vahlen: *Beiträge zu Aristoteles' Poetik.* Berlin 1867, 217.

⁴ I. Bywater: *Aristotle on the Art of Poetry.* Oxford 1909, ad loc.

⁵ A. Gudeman: *Aristoteles' Poetik.* Berlin 1934, 335.

⁶ D. W. Lucas: *Aristotle's Poetics.* Oxford 1968, 198.

⁷ R. Janko, v: *Aristotle: Poetics.* Indianapolis–Cambridge 1987, 125.

⁸ S. Halliwell: *Aristotle's Poetics.* London 1986, 345. Podobno ugotavlja tudi G. Morpurgo-Tagliabue: *Linguistica e stilistica di Aristotele.* Roma 1967, 115–6. V svojem komentarju (*The Poetics of Aristotle.* London 1987) Halliwell ne komentira tega vprašanja, prav tako ne A. Rostagni (*Aristotele: Poetica.* Torino 1945), J. Hardy (*Aristote: Poétique.* Paris 1990¹⁰), M. Fuhrmann (*Aristoteles: Poetik.* Stuttgart 1980²). H. Koller ne vidi nobenega neskladja med Aristotelovima stališčema (*Die Anfänge der griechischen Grammatik.* Glotta 37 (1958) 27).

⁹ R. Dupont-Roc–J. Lallot: *Aristote: Poétique.* Paris 1980, 311ss.

¹⁰ Ammonius: *In Aristotelis de interpretatione commentarius (Comm. in Ar. Graeca 4.5)*, ed. A. Busse. Berlin 1897, 61–66; Anonymus: *Commentarium in librum de interpretatione* (cod. Paris. gr. 2064) (fort. auctore quodam Alexandrino vel Constantinopolitano), ed. L. Tarán. Meisenheim am Glan, 1978, 17. Boethius: *Commentarium in librum de interpretatione*, ed. K. Meiser. Berlin 1877–1880). Zabavno je, da temelji Stephanova razlaga za izločitev na prav tistem argumentu, ki ga uporablja Aristotel, ko prenaša obravnavo »glagolskih izrazov« v večino govorne izvedbe. (Stephanus: *In Aristotelis librum de interpretatione commentarium*, ed. M. Hayduck, *Comm. in Ar. Gr.* 18.3. Berlin 1885, 18).

¹¹ H. Maier: *Die Echtheit der Aristotelischen Hermeneutik.* Archiv für Geschichte der Philosophie 13 (1900) 23–72.

Poetiki.¹² Montanari sicer poudarja, da predstavlja *Poetika* drugačno stališče, a tudi on ne poskuša razložiti, kakšni bi lahko bil motivi za spremembo.¹³

Toda problem bi si zaslužil pozornost iz več razlogov. Ni nepomembno, kam spadajo neizjavljalni stavki: to namreč po eni strani vnaprej določa možnosti za analizo tako pesniškega kot govorniškega sloga na eni in uprizoritve na drugi strani. Ne smemo pozabiti, da Aristotel definira tako pesniške kakor govorniške izjave glede na njihov učinek na poslušalce. Pesmi morajo konec koncev vzbuditi določena čustva na določen način in govori morajo pridobiti občinstvo tako, da prispevajo sprejemljive argumente in druge prepričljive dokaze.¹⁴

Seveda sta tako mimesis kot prepričevanje odvisna od vrste predstavitve stvari, a to usklajevanje besed s svetom je podrejeno bolj temeljnemu namenu pridobiti občinstvo do tega, da sprejme in verjame tako stvarnost ter da se nanjo ustrezno čustveno odzove. Pričakovali bi torej, da bi bili neizjavljalni stavki nekakšna naravna enota jezikoslovne in slogovnega preverjanja v tistih veččinah, ki so *per definitionem* vrste izražanja, usmerjene k poslušalcu. Zakaj so torej izgnane iz poetike v večino uprizarjanja?

Oglejmo si Aristotelovo argumentiranje nekoliko od bliže. Potem ko je zatrdil, da spadajo oblike govora v večino govorne izvedbe, trditev podkrepi tako, da zavrne Protagorovo kritiko Homerja kot neumestno. Protagori se je zdel napačen prvi verz *Iliade*, kjer je Homer poklical Muzo z glagolsko obliko *ἄειδε*, oziroma, kot se je izrazil Aristotel, s tem, da je z uporabo velelnika naredil ukaz, čeprav je msili, da je izrazil pobožno prošnjo: *παρὰ γὰρ τὴν τούτων γνῶσιν ἢ ἄγνοιαν οὐδὲν εἰς τὴν ποιητικὴν ἐπιτίμημα φέρεται ὅ τι καὶ ἄξιον σπουδῆς. τί γὰρ ἂν τις ὑπολάβοι ἡμαρτησθαι, ἂ Πρωταγόρας ἐπιτιμᾷ, ὅτι εὐχεςθαι οἰόμενος ἐπιτάττει εἰπὼν "μῆνιν ἄειδε θεά"; τὸ γὰρ κελεύσαι, φησίν, ποιεῖν τι ἢ μὴ ἐπίταξις ἐστίν. διὸ παρείσθω ὡς ἄλλης καὶ οὐ τῆς ποιητικῆς ὄν θεώρημα.*¹⁵

Aristotel ima Protagorovo obravnavo Homerjevega besedila očitno za

¹² H. Weideman: *Aristoteles: De interpretatione*. Berlin 1994, 191.

¹³ F. Montanari: *La sezione linguistica del Peri hermeneias di Aristotele*. Volume II. Il commento. Firenze 1988, 325.

¹⁴ Ta skupna značilnost jasno sledi iz definicije tragedije (1449b27) in retorike (1355b) in je izrecno navedena pri Teofrastu v fragmentu, ki ga je ohranil isti anonimni pisec (n. 10, 94), in pri Amoniju (n. 10, 66) v komentarju k našemu odlomku v *De interpretatione*: *• τοῦ λόγου σχέσεις ἔχοντος τὴν μὲν πρὸς τοὺς ἀκροατὰς τὴν δὲ πρὸς τὰ πράγματα, τὴν μὲν πρὸς τοὺς ἀκροατὰς ποιηταὶ καὶ ῥήτορες διώκουσι, τὴν δὲ πρὸς τὰ πράγματα φιλόσοφοι.*

¹⁵ »Za pesnika niti važno ni, ali te oblike pozna ali ne; meni vsaj ni znana nobena omembe vredna kritika poezije, ki bi izhajala s tega stališča. Kaj naj si na primer mislimo o Protagoru, ki je kritiziral Homerja, češ da je v verzu »Pesem, boginja, zapoj o jezi ...!« hotel nekaj prositi, v resnici pa je ukazoval (Protagora namreč trdi: če komu veliš ali prepoveš nekaj storiti, potem je to ukaz.)? To vprašanje torej ni predmet pesniške, ampak druge umetnosti: zato ga opustimo!« (*Poetika* 1456b13–19, prev. Kajetan Gantar).

spodrsrljaj in malokdo bi se postavil na sofistovo stran proti njemu. Protagoro kvečjemu opravičujejo z olajševalnimi okoliščinami.

Konec koncev, pravi Lucas: "(his) comment ... is of great interest for the history of linguistic studies in as much as he seems to have taken the first step towards the discovery of modality of sentences and of verbal moods".¹⁶

Kajti njegov očitek najverjetneje temelji na načelu ὀρθοέπεια, ki ga je uporabil tudi pri analizi drugih jezikovnih pojavov. Po tem pravilu obstaja - ali naj bi obstajala - »neposredna« zveza med izraznimi oblikami in stvarmi, ki naj bi jih te oblike izražale. V našem primeru to pomeni, da določena, t. i. temeljna govorna oblika vedno zahteva določeno glagolsko obliko ali stavčni tip (ali jima vsaj ustreza). Kot je videti iz drugih virov, je Protagoras določil štiri oziroma sedem takih temeljnih govornih oblik, imenovanih *πυθμένες*: *διεἰλέ τε τὸν λόγον πρῶτος εἰς τέτταρα· εὐχολήν, ἐρώτησιν, ἀπόκρισιν, ἐντολήν · οἱ δὲ εἰς ἑπτὰ· διήγησιν, ἐρώτησιν, ἀπόκρισιν, ἐντολήν, ἀπαγγελίαν, εὐχολήν, κλήσιν, οὐς καὶ πυθμένας εἶπε λόγων*.¹⁷

Protagoran transeo, qui interrogandi, respondendi, mandandi, precandi quod εὐχολήν dixit, partes solas putat.¹⁸

Pripomniti je treba, da je Protagorov seznam precej heterogen in da ne vemo, katere oblikoslovne ali skladenjske značilnosti naj bi po njegovem ustrezale vsaki izmed temeljnih oblik. Po Aristotelovem besedilu lahko samo sklepamo (čeprav, kot se mi zdi, dokaj upravičeno), da je mišljena obvezna raba optativa v željah in imperativa v ukazih. A kaj je narobe s Protagorovo kritiko? Načela ὀρθοέπεια dejstva kratkomalo ne podpirajo: zapoved z imperativom lahko izraža ukaz ali prošnjo, prav tako kot lahko izjavljalni stavek z glagolom v indikativu izraža trditev, ukaz ali prošnjo itd., odvisno od sobesedila, v katerem se uporabi, in načina, na katerega se izgovori. Vzemimo preprost primer: izjavljalni stavek: »Ura je deset minut čez dve.« je lahko ugotovitev dejstva ali vljudna prošnja, da bi začeli s predstavo, ki bi se morala začeti ob dveh, ali ostro opozorilo, da je treba oditi, če ga zavpije natakhar v restavraciji, ki se sicer zapira opolnoči, pač glede na sobesedilo. Stavčna polisemija je v sodobni pragmatiki nekaj vsakdanjega, a gotovo se je že v času, ko je Protagora oblikoval svojo provokativno kritiko, zasnovano na zanikanju tega načela, ta vsakemu uporabniku jezika nagnosko zdela neumestna.¹⁹

¹⁶ Lucas (n. 6), 198; za zgodnejše podobno stališče gl. Gudeman (n. 5), 336.

¹⁷ »Kot prvi je govor razdelil na štiri vrste: željo, vprašanje, odgovor, zapoved (drugi pa menijo, da na sedem: pripoved, vprašanje, odgovor, zapoved, poročilo, željo, nagoovor).« (Diog. Laert. 9, 53–54).

¹⁸ Kvintilijan, *Institutio oratoria* 3, 4, 10.

¹⁹ Zanimivo je opazovati, kako je Aristotelova zavrnitev ubesedena. Uporablja samo *σχῆμα τῆς λέξεως*, neizjavljalni stavčni tip: natančneje retorično vprašanje, ki izraža tako njegovo ogorčenje nad Protagorovo cenzuro kot tudi svojo gotovost o tem, da je neumestna. Čeprav ne vem, ali ga je Aristotel uporabil namerno, ga je moč vseeno razumeti kot nekakšno ponazoritev te točke: od izgovorjave *τις* je odvisno, ali se šteje

Kakor koli že, Aristotelovi razlogi za to, da je pregnal govorne oblike v večino uprizarjanja, ostajajo implicitni. Toda lahko jih naredimo eksplisicne, če upoštevamo definicijo, ki jo je dal v *Retoriki*. Tam ugotavlja, da ὑποκριτική kaže, kako naj se glas prilagaja različnim duševnim stanjem ali čustvom. To je možno na tri načine: s spremembo glasnosti, višine oz. melodije ali glasovnega ritma: ἔστιν δὲ αὕτη μὲν ἐν τῇ φωνῇ, πῶς αὐτῇ δεῖ χρῆσθαι πρὸς ἕκαστον πάθος, οἷον πότε μεγάλη καὶ πότε μικρὰ καὶ μέση, καὶ πῶς τοῖς τόνοις, οἷον ὀξεῖα καὶ βαρεῖα καὶ μέση, καὶ ῥυθμοῖς τίσι πρὸς ἕκαστα. τρία γὰρ ἔστιν περὶ ἃ σκοποῦσιν· ταῦτα δ' ἔστι μέγεθος ἁρμονία ῥυθμός.²⁰

Kot kaže, bi lahko iz te definicije sklepali, da so za govorne figure, o katerih je govoril Protagoras, po Aristotelovem mnenju značilni določeni ritmični vzorci, intonacija in jakost glasu. Aristotel je najverjetneje mislil, da ima vprašanje sebi lasten ritem, intonacijo in glasnost - tri značilne lastnosti, po katerih ga lahko določimo kot vprašanje. Enako velja za željo, ukaz, grožnjo itd. Njegovo opažanje bi se dalo potrditi z zgoraj omenjenim nasprotjem med vprašalnimi in nedoločnimi zaimki glede na to, ali so oksitonirani ali naslonski. Menim, da bi morali to imeti za pravo odkritje, četudi ni izraženo eksplisicno. Toda prav tako kot Protagoras je tudi on postal takorekoč žrtev lastnega odkritja. Kajti iz tega pravilnega intuitivnega spoznanja je prehitro sklepal, da so performativne ali glasovne značilnosti samo po sebi vedno zadostno sredstvo za določanje posameznih govornih figur; v skladu s tem je govorne figure brez kakršne koli določitve prenesel v večino uprizarjanja. Protagorova kritika je dejansko napačna, a ne zato, ker bi zgrešeno mislil, da se velelnik narobe *izgovarja*, ampak zato, ker je zahteval, da naj se glagoli v velelniku uporabljajo izključno v ukazih.²¹

Njegova kritika je torej usmerjena na *besede same* in ne na *način*, na katerega se *izgovorijo*.²²

Aristotel je verjetno menil, da je αἰθερ in invokaciji pravilna glagolska oblika, če se pravilno izgovori, t. j. tako, kakor mora biti v molitvi. Tu ima

za vprašanje ali za hipotetično trditev. K temu problemu se bom vrnil pozneje.

²⁰ »Pri njej gre za to, kako je treba uporabiti glas, da bi izzvali določeno čustvo: kdaj naj bo močan, kdaj tih, kdaj srednji; nato v glasovni višini: visoko, nizko ali srednje in kakšen ritem se prilaga določenemu položaju. Pri tem pazijo na troje: glasnost, harmonija in ritem.« (*Retorika* 1403b 26–31).

²¹ Tako Lucas, ki domneva, da je Protagora očital, da: »a commanding voice in a prayer is anomalous« (n. 6, 198).

²² Morda Protagorova kritika ni neodvisna od njegovih slavnih agnostičnih stališč o bogovih in njegovega antropološkega načina za razlago izvora in funkcije religije. (gl. W. Jaeger: *The Theology of the Early Greek Philosophers*. Oxford 1947, 176, in E. Schiappa: *Protagoras and Logos: A Study in Greek Philosophy and Rhetoric*. Columbia 1991, 145). Mogoče je menil, da je raba imperativa v sporazumevanju z boginjo neprimerna in napačna iz najmanj dveh razlogov: ne izraža niti premoči bogov niti njihove oddaljenosti od človeških bitij.

gotovo prav, saj v tem primeru performativne značilnosti (intonacija, glasnost, ritem) zadostujejo za razlikovanje med dvema govornima figurama in se da z njimi določiti, ali naj izjavo razumemo kot ukaz ali molitev. A ni vedno tako. Oblikoslovne lastnosti (npr. naklonski znaki), skladijske značilnosti (besedni red), leksikalne sestavine (določeni prislovi ali členice) določajo tudi možni obseg glagolskih naklonov in stavčnih tipov. V našem primeru lahko stavek »Srd mi opevaj, boginja!« razumemo kot ukaz ali molitev, a pač – ne glede na sobesedilo – nikoli kot trditev ali vprašanje. Stavčna in besedna intonacija sta vedno igrali določeno vlogo, a zelo pogosto samo drugotno. Poleg tega je izbor teh pomensko odločilnih slovničnih oblik del besedne sestave besedila. Izvajalec lahko glagolsko obliko v indikativu izgovori na stotine različnih načinov, a ne more zgolj z intonacijo spremeniti njenega glagolskega načina v optativ ali konjunktiv. To je seveda možno samo s spremembo oblikoslovnih znamenj, se pravi tako, da se uporabi drugačna beseda. Potemtakem ima na razpolago govorne figure avtor in edino on lahko določi njihovo rabo. Iz tega sledi, da je imel Aristotel zelo verjetno sicer v očitku Protagori glede primera invokacije v *Iliadi*, a da ni imel prav, ko je govorne figure v celoti odstranil s področja λέξις, kjer obravnava vprašanja dikcije in sloga. Glede tega se zdi torej splošno soglasje, ki – razen delnih pomislov pri Dupont-Rocu in Lallotu²³ – Aristotelovemu sklepu ne oporeka, neutemeljeno.

Toda tukaj ne bi želel zaiti v zmoto anahronizma. S stališča sodobnih jezikoslovnih raziskav je take stavčne tipe nemogoče teroretično zapopasti in jih opisati brez nekaterih temeljnih pojmov z več različnih jezikoslovnih področij. Nahaja se takorekoč na križišču oblikoslovja, skladnje, stavčne intonacije in modalnosti, pa tudi pragmatike. Teoretično ustrezna zavrnitev Protagore bi morala jasno razlikovati med najmanj dvema ravnema in dvema vidikoma tistega, kar Aristotel imenuje »govorne figure«, preprosto zato, ker ambivalenca predpostavlja dva pola.²⁴

Prvič, na ravni besednega sporazumevanja, imamo lahko govorno figuro za govorno dejanje z določeno ilokucijsko močjo in perlokucijskim učinkom. Npr. zahteva je v tem smislu neka vrsta napotka, v katerem govorec izrazi svojo željo in s tem pripravi poslušalca do tega, da kaj naredi.²⁵

Drugič, na stavčni ravni, ga lahko obravnavamo kot stavčni tip z značilnimi oblikoslovnimi, skladijskimi in leksikalnimi značilnosti, kot tudi

²³ Ugotavljata, da »le poète <<prefigure>> dans le text, en partie au moins, la figure d'élocution que choisira l'acteur« (note 9, 312), a menita, da ima Aristotel pozneje, v praksi, govorne oblike za del λέξις (gl. spodaj) prav tako ne razložita, zakaj se je postavil na nasprotno teoretično stališče v 1456b7–19.

²⁴ Kot opozarja D. Schenkeveld, je bilo tako razločevanje možno šele preko stoiških λεκτά (*Studies in the history of ancient linguistics II: Stoic and Peripatetic kinds of speech and the distinction of grammatical moods*. Mnemosyne 37 (1984) 291–353, zlasti 324–8); o neskladju v Aristotelovem izrazu gl. 293.

²⁵ J. Searle: *A classification of illocutory acts*. Language in Society 5 (1976), 1–23.

z intonacijo. V grščini je – kot v številnih drugih jezikih – najpomembnejša značilnost glagolski način, ki se ga izraža z oblikoslovnimi znamenji. Od glagolskega načina je najbolj odvisno, kateri tip govornega dejanja se da z določenim stavkom posredno ali neposredno izvesti. Zahteva je glede na povedano velelniški stavčni tip. Ambivalenca gre v obe smeri: po eni strani se lahko določeno govorno dejanje izvede z več kot enim stavčnim tipom, po drugi strani se lahko določen stavčni tip uporablja za izvedbo več kot enega govornega dejanja, s pridržkom, da se lahko nekatera izmed teh dejanj izvedejo neposredno, druga posredno. Skratka, imperativ ni samo za izražanje ukazov: invokacija Muze je jasno določena vrsta zahteve, ki se jo da v skladu s tradicionalno rabo izraziti z imperativom.

Vrnimo se zdaj k vprašanju o terminološkem nihanju. Sprememba Aristotelovega izražanja je simptomatična. Obstajajo tri različne kategorije, v katere uvršča konstrukcije kot »želja« ali »ukaz«. Kot smo že videli, je v *Hermenevtiki* stavek (λόγος) tisto, za kar velja, da lahko izraža pomen (σημαντικός) kot izjava. Čeprav ni razloženo, kaj natanko bi bil »pomen« neizjavljalnega stavka (v nasprotju z izjavljalnimi stavki, kjer naj bi bila mentalna vsebina ali misel (πάθη) podoba stvari in so glasovi znamenja misli),²⁶ se ne zdi pretirano reči, da pomensko niso nižje od izjavljalnih stavkov. Toda v *Poetiki*, kot smo videli, velja želja skupaj z ukazom, vprašanjem itd. samo za »govorno obliko«, σχῆμα τῆς λέξεως, ne λόγος.²⁷

Pomembno je poudariti, da ima v *Poetiki* samo λόγος pravi pomen, medtem ko se σχῆμα τῆς λέξεως opredeljuje samo glede na izgovorjavo. Na ta način so izjavljalni stavki oropani pomenske vrednosti, pojem λόγος pa se tako zelo razširi, da ga lahko poistovetimo s katero koli pomensko enoto stavka ali besedne izjave, od enega samega stavka do cele epske pesnitve.²⁸

Še več: kot se zdi, zajema σχῆμα τῆς λέξεως v *Poetiki* tako neizjavljalne stavke kot njihovo figurativno, t. j. posredno rabo. A ker si ti dve vrsti »govornih oblik« (t. j. v našem primeru običajen ukaz in figurativni ukaz, ki je enak posredni zahtevi) nista v nasprotju, nam ta nediferencirani pojem ne zadostuje, da bi naredili konceptualno razliko med govorčevim namenom

²⁶ ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Za novejšo analizo napetosti in problemov v Aristotelovi definiciji pomena v *Hermenevtiki*, gl. D. K. W. Modrak: *Aristotle's Theory of Language and Meaning*. Oxford 2002, 12–51. Meni, da je *Poetika* 1456b37–1457a10 napredek glede na njegovo zgodnejše stališče, ker Aristotel tu priznava »the difference between significant and nonsignificant terms« (243), in drugo povezuje s poznejšimi »logičnimi funktoji« in podobnimi členicami. Toda Aristotel hoče dokazati prav nasprotno: opozarja, da je treba govorne figure, na videz jezikovni pojav, potisniti izven jezikovnega področja in da jih je treba definirati kot del govorne izvedbe.

²⁷ W. Ax: *Laut, Stimme und Sprache: Studien zu drei Grundbegriffen der antiken Sprachtheorie*. Göttingen 1986, 132 in 206.

²⁸ λόγος δὲ φωνῆ συνθετὴ σημαντικὴ ἢς ἔνια μέρη καθ' αὐτὰ σημαίνει τι. ...(*Poetika* 1457a23–24 in 28–30).

in slovničnimi oblikami, s katerimi je izražen. Namesto tega je Aristotel očitno zadovoljen že z določitvijo elementa, ki v praksi razreši dvomje. Ta element, namreč stavčno intonacijo, ima – v ostrem nasprotju z današnjim jezikoslovjem – za nekaj, kar je zunaj jezika. Zelo značilno je, da se izjave ne pojavljajo na tem seznamu, čeprav se jih da uporabljati figurativno prav tako kot neizjavljalne. Možna razlaga za tako razmejitev bi bila, da so izjave v Aristotelovi teoriji jezika najpomembnejše; služijo za zgled delovanja jezika v nasprotju z drugimi govornimi oblikami, ki so postranski, naključni pojavi in, kot daje vedeti to poglavje, nimajo pomena.

Možen pa je še tretji pristop. V *Poetiki* se ukaz in vprašanje definirata tudi na besedni ravni kot glagolski obliki: πτω̄σις ῥήματος. Ta oznaka - presenetljivo - ne zaznamuje glagolskega načina, ampak določeno vrsto izgovarjave določenih glagolskih oblik: πτω̄σις δ' ἐστὶν ὀνόματος ἢ ῥήματος ἢ μὲν κατὰ τὸ τούτου ἢ τούτω σημαῖνον καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἢ δὲ κατὰ τὸ ἐνὶ ἢ πολλοῖς, οἷον ἄνθρωποι ἢ ἄνθρωπος, ἢ δὲ κατὰ τὰ ὑποκριτικά, οἷον κατ' ἐρώτησιν ἐπίταξιν· τὸ γὰρ ἐβάδισεν; ἢ βάδιζε πτω̄σις ῥήματος κατὰ ταῦτα τὰ εἶδη ἐστίν.²⁹

Čeprav ni čisto jasno, katere oblike stojijo nasproti drugum (aorist proti imperativu ali aorist in imperativ skupaj proti implicitnemu βαδίζει, t. j. osnovni obliki indikativa prezenta), moramo pri vsaki interpretaciji računati s protislovjem, saj je oblikoslovna opozicija oblikovana kot intonacijska.

Hermenevtika potemtakem objublja analizo neizjavljalnih stavkov tako v retoriki kakor v poetiki. Tako obljubo bi lahko imeli za docela upravičeno na področjih, kjer naj bi govorniki počeli z jezikom tisto, kar se z neizjavljalnimi stavki počne najboljše: direktivna, ekspresivna, komisivna govorna dejanja itd. Kot lahko domnevamo, Aristotel še ni oblikoval natančne predstave o tem, kako naj bi ju v teh veččinah obravnaval: med vprašanji elokucije, izvedbe ali med obojim. A znova je treba poudariti, da velja v *Hermenevtiki*, da imajo neizjavljalni stavki pomen, da torej, z drugimi besedami, še vedno sodelujejo v postopku jezikovne denotacije. Toda v *Retoriki*, kjer prvič podaja definicijo večšine izvedbe, velja, da so njihovi odločilni vidiki (glas, naglas in ritem) primerni samo za čustva (ali kakršne koli duševne dogodke), ni pa nobenega govora o tem, da bi imeli pomen (σημαντικός). Ugotavlja tudi, da spada izvedba tako v poetiko kot v retoriko in – še pomembneje – da je »sposobnost za igranje naravni dar« in je »manj podvržen pravilom večšine«.³⁰

Poleg tega Aristotel, če ne štejemo manjše opazke o t. i. slogu izvedbe, v *Retoriki* ne obravnava vprašanj o izvedbi. Tudi v tistem odlomku se

²⁹ »Sklon se rabi pri imenih in pri glagolih. /.../ dalje razne oblike izražanja, kot sta vprašanje ali ukaz; kajti »ali je hodil?« in »hodi!« sta glagolska skloni v smislu naše definicije.« (*Poetika* 1457a18–23, prev. Kajetan Gantar).

³⁰ καὶ ἐστὶν φύσεως τὸ ὑποκριτικὸν εἶναι, καὶ ἀτεχνότερον, περὶ δὲ τὴν λέξιν ἔντεχρον. (*Retorika* 1404 a15–6).

izvedba smatra za nekaj brez prave vsebine. Nastopi takrat, ko stavki ne prinašajo nove informacije: διὸ καὶ ἀφηρημένης τῆς ὑποκρίσεως οὐ ποιοῦντα τὸ αὐτῶν ἔργον φαίνεται εὐήθη, ὅσον τὰ τε ἀσύνδετα καὶ τὸ πολλάκις τὸ αὐτὸ εἰπεῖν ἐν τῇ γραφικῇ ὀρθῶς ἀποδοκιμάζεται, ἐν δὲ ἀγωνιστικῇ οὐ, καὶ οἱ ῥήτορες χρῶνται· ἔστι γὰρ ὑποκριτικῆ ἀνάγκη δὲ μεταβάλλειν τὸ αὐτὸ λέγοντας, ὅπερ ὥσπερ ὁδοποιεῖ τῷ ὑποκρίνεσθαι.³¹

V *Poetiki* so povezave z jezikom prav zares prekinjene; intonacija velja za praktično sredstvo za razreševanje dvoumja, ne pa za dejavnik, ki določa pomen glagolskega izraza. Nič več ne govori o stavčnih tipih, le še o govornih oblikah, katerih pomen ne zajema samo stavčnih tipov in glagolskih oblik, ampak tudi tiste, ki so uporabljene na »neobičajen« način, torej figurativno, in - še pomembneje - govorna izvedba teh stavkov in glagolskih oblik. Aristotel vidi bistvo teh jezikovnih oblik v načinu, na katerega se izgovarjajo, in jih nedvoumno izloči iz svoje obravnave glagolskih izrazov. Ta izločitev bi lahko bila pozneje razlog, da manjkajo tudi v *Retoriki*. Če ostanejo brez jezikovne podlage, lahko govorne oblike prinašajo samo praktične probleme.

Ta izločitev ima tudi druge posledice. Aristotelovega nasveta v *Poetiki* poznejši retorični teoretiki niso upoštevali. Aristotelova *σχήματα τῆς λέξεως* so se pod imenom *σχήματα τῆς διανοίας* (v pomenu »figurativna raba stavkov«) obravnavala med vprašnji sloga. Kot delni izjemi se lahko navedeta samo *Rhetorica ad Herennium* in Anonymus Seguerianus. V prvi kažejo določeni tipi govorne izvedbe sicer določeno podobnost s tistim, kar Aristotel navaja v seznamu »govornih oblik«, a sistem kot celota se od tega seznama zelo razlikuje, saj vsebuje tudi nepropozicijske stavčne tipe. Drugi pisec pravi, da je potrebna določena harmonija med oblikami besed in oblikami glasu. Toda ne eno ne drugo delo teh pripomb ne povezuje z raziskavo nepropozicijskih stavkov.

V drugih retoričnih sistemih so se »govorne oblike« ponavadi obravnavale v poglavju o *λέξις, elocutio*. Kot je splošno znano, lahko taka analiza prinese veliko zelo poučnih primerov, a je vse prej kot sistematična. Ni nobenih teoretično jasnih načel, v skladu s katerimi bi se jih dalo razvrstiti.³²

Vprašali bi se, ali jezikoslovna obravnava nepropozicijskih stavkov ne bi mogla dati podlage za globlje razumevanje teh figur. Aristotela seveda ne

³¹ »Zato, če odvezemo govorno izvedbo, ne opravljajo svoje naloge in se zdijo neumni, npr. asindeton in neprestano ponavljanje istega, ki se v zapisanem jeziku po pravici preganjajo, v sodnem govoru pa ne in si govorniki tudi pomagajo z njima, saj spadata v govorno izvedbo. Kdor večkrat pove isto, mora spreminjati, to pa utira pot govorni izvedbi.« (*Retorika* 1413b17–23).

³² Verjetno ni prav nič pretirana sodba, ki jo daje A. D. Leeman: »The catalogue of the figures of speech is the most chaotic and controversial department of the ancient doctrine of style. There is no fixed border line between what is, what is not, a figure of speech.« (*Orationis Ratio*. Volume 1, Amsterdam 1963, 33).

moremo kriviti za to, kar so naredili drugi, a zdi se, da je tudi on prispeval k temu, da se je odprl prepad med obema področjema, namesto da bi odprl pot k teoriji, ki združuje in povezuje njuna različna pristopa.

Prevedel Matjaž Babič

Aristotle on Sentence Types and Forms of Speech Summary

According to the *Hermeneutics*, Ch. 4, the analysis of non-assertoric sentences such as wishes, commands, etc. belongs to rhetoric or poetics. They are, however, examined neither in the *Rhetoric*, nor in the *Poetics*, where (Ch. 20) their treatment is explicitly excluded from the art of poetry and referred to that of delivery or performance. The paper gives an explanation for this discrepancy, based on an interpretation of Aristotle's rejection of Protagoras' criticism of Homer. The sophist found fault with the first line of the *Iliad*, where Homer invokes the Muse by the imperative Μῆνιν ἄειδε, θεά, thus uttering a command while believing that he is expressing a prayer. Aristotle's grounds for rejecting this criticism remain implicit, but it appears very likely that he thought that, if uttered or performed in the right manner, the sentence could be taken as a prayer. From this observation, which is certainly valid in this particular case, he drew the conclusion that performative or vocal features in themselves, i.e. rhythm, intonation and volume of sound, are always sufficient to identify particular "figures of speech", as he calls non-assertoric sentence types in the *Poetics*. This conclusion is, however, not entirely justified. Performative features are not always enough to differentiate between two "figures of speech"; the possible range of verbal moods and sentence types is likewise determined by morphological marks (e.g. moodsigns), syntactical features (word-order), and lexical items (certain adverbs or particles). Aristotle's decision to dismiss figures of speech altogether from the field of lexis may also have contributed to the later development of keeping linguistics and theory of style apart as two separate branches of inquiry.

Naslov:

Gábor Bolonyai

Greek Department,

Eötvös Loránd University,

Budapest, Múzeum körút 6-8/A.

H-1088

e-mail: bolonyai@freemail.hu